

Spånga kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Spånga kyrka

Spånga församling, Spånga kontrakt, Stockholms stift

Tensta 3:8, Spånga kyrkväg 483, Tensta, Spånga socken, Stockholms kommun och län, Uppland

Spånga kyrka har en lång och komplex byggnadshistoria som börjar vid 1100-talets mitt. Då byggdes troligen tornet och **långhuset**. Under 1300-talets första hälft uppfördes **sakristian**. Vid 1400-talets mitt byggdes **vapenhuset** i söder liksom det nuvarande **koret**. På 1670-talet uppfördes det Bondeska **gravkoret**, troligen med Nicodemus Tessin d ä som arkitekt. År 1953–55 gjordes en tillbyggnad på kyrkans norra sida och en omfattande renovering av interiören, vilken har påverkat kyrkans karaktär. Arkitekt var Erik Lundberg (1895–1969), en av 1900-talets mest tongivande restaureringsarkitekter. Han har, förutom t ex Kungsholms kyrka i Stockholm, renoverat ett stort antal kyrkor i landet och mer eller mindre satt sin egen prägel på dessa.

Spånga kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Ovanligt många runstensfynd har gjorts i kyrkans murar och i dess närhet. Fynden tyder på att en träkyrka byggdes på den nuvarande kyrkans plats vid 1000-talets senare del eller omkring 1100. Det torn, som uppfördes i samband med en stenkyrka vid 1100-talets mitt, har murar som talar för att det använts i försvarssammanhang.

Under 1300-talets första hälft sattes **långhusets** ursprungliga fönsteröppningar i söder och

norr igen och nya togs upp i söder. Rummet välvdes och troligen tillkom då kalkmålningarna med ornament som bl a fortfarande smyckar valvribborna. **Valvkappornas** figurativa måleri är uppskattat till att vara från 1440-talet. Valven är av en typ som främst förekommer i stads- och klosterkyrkor. De som ansvarade för kyrkobyggnaden var väl medvetna om rådande kyrkoideal och hade ovanligt stora resurser för en landsbygdskyrka.

Vid 1400-talets mitt revs det ursprungliga **koret** i öster och ett nytt, större uppfördes i samma läge. Samtidigt byggdes **vapenhuset** i söder. Båda byggnadsdelarnas valv fick dekorativa kalkmålningar, troligen i samband med byggnationen.

1600-talets **gravkor** är från en period då ätten Bonde på Hässelby slott var den stora markägaren i trakten. Gravkoret uppfördes för riksskattemästaren friherre Gustaf Bonde, som dog 1667. Västtornets nuvarande tornhuv tillkom 1825.

Med 1950-talets renovering ville arkitekten Erik Lundberg återställa så mycket som möjligt av den medeltida ”arkitektoniken”, som han uttryckte det. De medeltida kalkmålningarna, som övermålats 1905, togs fram på nytt. Altaret flyttades något åt väster för att bilda kyrkorummets samlingspunkt, inredningen av trä (bänkar, orgelfasad, altarring m m) utformades för att ge ett intimt intryck i kontrast till väggar, golv och altarets strama mur- och stenytor.

Färgsättningen gjordes med avsikt att framhäva kalkmålningarna. Inredningen skulle ge en verk av lugn och samling i kontrast till ”nutidslivets fartmentalitet” enligt Lundberg. Därför undveks all figurkonst och ljusföringen bearbetades noggrant. Fönstren i långhusets nordvägg murades igen liksom ingången i väster.

Spånga bildade med Järfälla ett pastorat t o m 1939. Spånga socken tillhörde Sollentuna härad till 1949 då större delen av Spånga inkorporerades med Stockholms stad. Församlingen fick sin nuvarande omfattning år 1980 då Kista församling bildades ur Spånga.

BESKRIVNING

Omgivningen

Spånga kyrka ligger i stadsdelen Tensta nordväst om Stockholms innerstad. Fram till 1966 låg kyrkan i ett agrarlandskap, Järvafältet, med villasamhällena Bromsten och Solhem i söder. Med undantag av ett antal äldre gårdar var fältet obebyggt eftersom det hade använts som militärt övningsområde sedan 1905. Tensta var det första bostadsområdet på Järvafältet som stod klart efter ett löfte från regeringen 1962 att 160 000 människor skulle få bostäder där inom åtta år. Tre år senare togs beslutet om det s k miljonprogrammet, som skulle ge en miljon bostäder i Sverige inom tio år.

En hög exploateringsgrad och en stadsmänsighet präglar bostadsområdet i Tensta. Den nya stadsplanen anpassades efter Spånga kyrka och den äldre bebyggelse som låg i dess närhet. Ett grönområde sparades runt kyrkogården och bebyggelsen närmast kyrkan uppfördes i bara ett par våningar. Detta gör att den betydligt mer storskaliga bostadsbebyggelsen i Tensta inte påverkar kyrkomiljön nämnvärt.

Sydost om kyrkan ligger prästgården från 1800-talets andra hälft, som nu används som församlingslokal. Närmast norr om kyrkan ligger en äldre timrad bod och en personalbyggnad för kyrkogårdsförvaltningen, ritad av Erik Lundberg och byggd 1965. Något norr härom ligger Klockargården från 1900-talets första hälft och ännu längre norr ut soldattorpet Bussenhus från 1700-talets första hälft. Väster om kyrkan ligger en grupp äldre envåninga hus med rödfärgad panel, varav vissa härstammar från Spånga by.

Kyrkomiljön

Den äldsta kyrkogården kring Spånga kyrka låg söder och väster om kyrkan. 1905 utvidgades den åt dessa väderstreck och 1923 anlades en ny avdelning i nordost, efter förslag av arkitekten Knut Nordenskjöld. Den senaste utvidgningen skedde norr om kyrkan år 2002. Kyrkogården är omgärdad av murar från olika tider och av häckar. Grindstolparna i norr och vid huvudingången i öster uppfördes 1787. 1920-talsdelen av kyrkogården har liknande stolpar, putsade i vitt med pyramidtak av plåt krönta av en kula. I söder ligger ett gravkapell med vit fasadputs och **säteritak** täckt med järnplåt. Tre runstenar är resta på kyrkogården söder om kyrkan. En hittades i **sakristians** östra vägg, en i tornets norra grundmur och en i långhusets södra vägg. Stora lövträd växer på kyrkogården och gångarna är asfalterade.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan ligger i öst-västlig riktning med torn i väster. Huvudingången ligger i vapenhuset i söder. Kyrkan är **enskeppig** med ett tornrum i väs-

ter och ett **kor** i öster, nästan lika brett och långt som långhuset. Koret avslutas i öster med en öppning mot det Bondeska **gravkoret** med korsformad plan. I norr ligger **sakristian** och ett skrudhus. **Långhus** och torn har en stomme av gråsten medan de övriga byggnadsdelarna är byggda av tegel.

Exteriör

Kyrkans fasader har en vit spritputs förutom gravkor och 1900-talets skrudhus vilka är slätputsade, det förra i rödgult och det senare i vitt. **Långhus** och **kor** bildar i fasaden en sammanhängande byggnadskropp. **Gravkoret** har en sockel av sandsten medan den övriga kyrkan vilar på en gråstensgrund. Kyrkan är täckt med kopparklädda **sadeltak**, **korets** med **valmad** avslutning i öster. Tornets hela huv är kopparklädd. Den nedre delen har fall åt alla sidor och den övre en **lanternin** krönt av **pyramidtak** och ett förgyllt kors. **Långhusets** fyra rundbågiga fönsteröppningar i söder har träkarmar och blyinfattade glas. Det Bondeska **gravkoret** i öster är täckt med en **lanterninförsedd** kupol. Fasaderna är indelade av **lisener** och profilerade listverk av sandsten. Vapensköldar och inskriftstavlor av gotländsk sandsten smyckar fasaderna.

Interiör

Vapenhuset nås via en bräddörr med smidesbeslag och **stocklås**. I kalkstensgolvet ligger två gravhällar av kalksten. Väggarna är putsade och målade och har fragment av figurativa kalkmålningar. Kryssvalvets kalkmålningar är troligen från 1400-talet men påmålade 1905. Kyrkans äldsta gravstenar, tre stycken med runskrift från 1100-talet, står i **vapenhuset**. Nischer finns i

Bondeska **gravkoret**s exteriör från nordost.

den östra och västra väggen. I en träkista med järnbeslag exponeras runstensfragment. Dörren till **långhuset** är av furu med mönsterlagda bräder.

Långhuset har kalkstensgolv och putsade och målade väggar. Tre kryssvalv vilar på murpelare och har dekorativa och figurativa kalkmålningar. I den södra väggen finns två fönster. De öppna bänkkvarteren på var sida om mittgången är av trä och målade i äggoljetempera och fernissade. Närmast tornrummet står lösa stolar intill en andaktsplats med en Mariabild av Vivianne Stenlund, vävd 1998 av Handarbetets Vänner. Tio elektriska armaturer sitter på väggarna i mässing och koppar, formgivna av Erik Lund-

berg. På murpelarna sitter ljushållare i mässing från 1600- och 1700-talet.

En spetsbågig valvbåge öppnar **långhuset** i väster mot tornrummet. Golvet med textilmatta ligger här tre trappsteg högre än **långhuset**. Väggarna är putsade och målade liksom takets **tunnvalv**. I väster finns ett runt fönster med blyinfattat glas. Under detta visar en rundbågig nisch var en tidigare ytterport suttit. Mitt i tornrummet står en orgel från 1957 med fasad av furu, ritad av Erik Lundberg, och orgelverk med 25 stämmor byggt av Marcussen & Søn i Danmark. Utmed väggarna finns skåp för textilförvaring och högre upp på väggarna sitter 17 stycken **epitafier**.

Koret har kalkstengolv och putsade väggar med kalkmålningar. Även de två kryssvalven är dekorerade. I den södra väggen finns fem nischer och två fönster av samma slag som i **långhuset**. Altaret, ritat av Erik Lundberg, är gjort av grovhuggen svensk vit marmor med inhuggna **evangelistsymboler**. Öster om altaret står en fristående mur med samma höjd som altaret. På

Kyrkorummet mot orgeln i väster

Kyrkorummet mot **koret** med predikstolen till vänster.

muren står ett krucifix flankerat av förgyllda träskulpturer, troligen gjorda av Burchardt Precht på 1690-talet medan krucifixet är en gipskopia. **Altarringen** med smala **balusterdockor** är samtida med altaret liksom korstolarna utmed söderväggen.

På norra sidan, angränsande till **långhuset**, finns predikstolen från 1700-talets mitt av marmorat trä med snidad, förgylld dekor och

Kryssvalv med kalkmålningar.

Förgyllda skulpturer, troligen av Burchardt Precht. I fonden Bondeska gravkoret.

Kupolen i Bondeska gravkoret.

ljudtak över. Intill predikstolen står en flygel och i söder en dopfunt av sandsten från 1943. I taket hänger fyra malmkronor och på väggarna sitter lampetter i mässing och koppar på skenor av smidesjärn. I norr leder en rundbågig dörröppning till sakristian och en spetsbågig till det tillbygga skrudhuset.

En rundbågig öppning i öster leder till det Bondeska gravkoret som har överljus från högt placerade fönster och en lanternin som kröns av en kupol. Golvet är mönsterlagt med marmor i olika färger. Väggarna är vitmålade och indelade av lisener och kraftigt profilerade listverk. I svicklarna under lanterninen finns stuckdekor i form av puttis med nycklar i händerna, troligen utförd av stuckatören Carlo Carove (d 1697). Väggarna täcks nästan helt av begravningsvapen och mot östväggen står Gustaf Bondes gravmonument i svart och vit marmor.

Sakristian har ett golv av tegel medan väggar och kryssvalv är putsade. I norra väggen sitter

en liten fönsterglugg och i öster ett fönster med träbåge och blyinfattat glas. På norrväggen, intill ett enkelt altare, finns en träskulptur, en nådastolsframställning från 1400-talets slut. En trappa leder upp till en järnbeslagen dörr till predikstolen. Dörren till koret är plåtklädd mot koret och har smidda beslag mot sakristian. Skrudhuset har kalkstengolv och välvt tak som är putsat och målat. En trappa leder ned till källarvåningen och en dörr leder ut mot söder.

Övriga inventarier

Till Spånga kyrkas silver hör en oblattallrik från omkring år 1500 i förgyllt silver och en kalk i samma material vars fot är från 1743 och cuppa från 1798. Ljusstakar finns från 1600-talet i försilvrad mässing. Dopfatet från 1941 av silver är utformat av Arnold Karlström, som också ritat dopfunten. Bland textilierna finns en mässshake

från 1788. **Kormattan** ”Snäckorna” från 1955 är komponerad av Barbro Nilsson.

I **långhuset** hänger två oljemålningar och ett **epitafium** från 1600- respektive 1700-talet. I **gravkoret**, på den norra väggen, finns ett stamträd över Bondeätten målat i olja 1693 av riksantikvarien Johan Peringskiöld. Här står också en skulptur föreställande kung Karl Knutsson Bonde på en sockel av grönmarmorerad kalksten. Skulpturen är en kopia från 1741 medan originalet utfördes av Berndt Notke och hörde till skulpturgruppen S:t Görän och draken i Storkyrkan. I kyrktornet hänger två klockor varav den större göts 1832 av S C Grönwall i Stockholm och den mindre troligen redan 1583 av en okänd gjutare.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Spånga kyrka utgör en mycket viktig länk mellan traktens äldsta historia och nutiden genom sina runstenar, medeltida murar och kalkmåleri, det sena 1600-talets gravkor, 1700- och 1800-talets bebyggelse i den närmaste omgivningen och dess plats i 1960-talets Stockholmsförort.

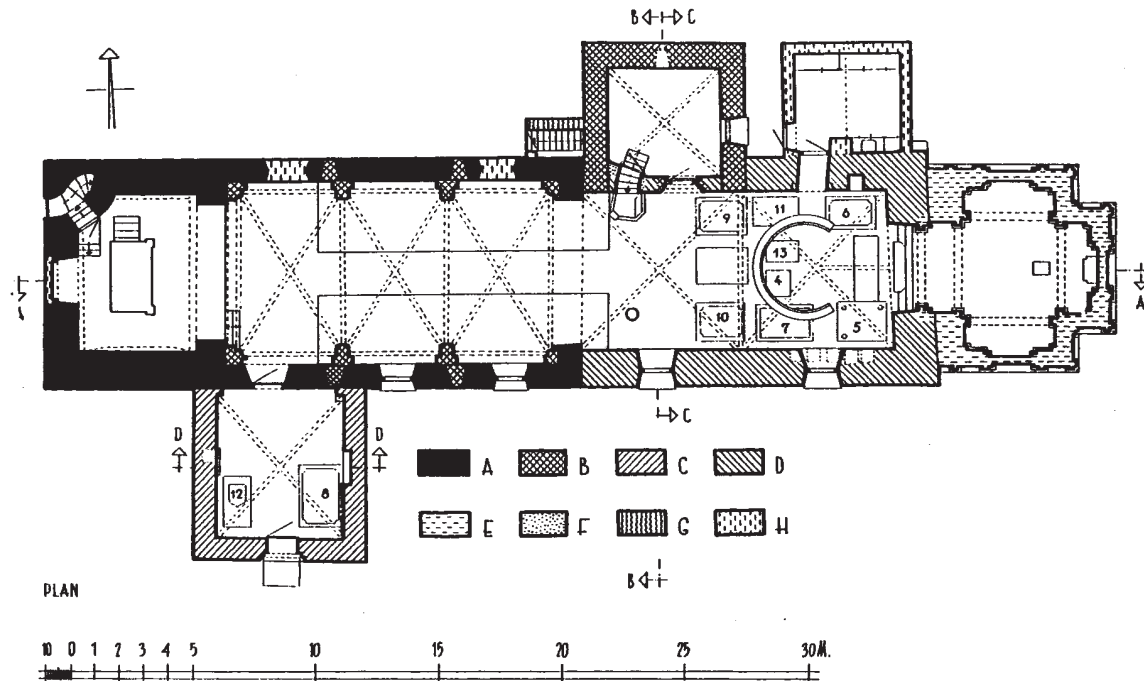
Exteriören har fått en **nyklassicistisk** form med 1800-talets tornhuv, **långhusets** stora fönster och den vita putsen. I kontrast till detta står det Bondeska **gravkoret**, ett av de förnämsta från **stormaktstiden**, med sin tegelröda färgsättning och sin mycket bearbetade fasad.

Interiört präglas **långhuset** och det stora **koret** av sina kryssvalv och kalkmålningar från två medeltida perioder. Tornrummet, vars valv och öppning mot **långhuset** har ändrats sedan medeltiden, domineras av 1950-talets orgel. **Gravkoret** med sina inventarier och stuckdekor är av mycket hög arkitektonisk och konstnärlig klass. Med sitt formspråk, influerat från kontinenten, överljus, materialval och färgsättning står det i stark kontrast till det medeltida rummet. 1950-talets renovering av arkitekten Erik Lundberg visar en för honom typisk bevarandeideologi och medveten nygestaltning av ett äldre kyrkorum.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med kyrkogård, prästgård och **tiondebod** utgör en samlad miljö med en snart tusenårig historia
- det medeltida murverket i sig är ett oersättligt dokument om byggnadens historia och sin tids byggnadsskick
- det medeltida måleriet i valv och på väggar
- **gravkoret** med sina stora arkitektoniska och konstnärliga värden är ett personhistoriskt monument över ätten Bonde på Hässelby slott och ett vittnesbörd om dess nära anknytning till Spånga kyrka
- 1700-talets predikstol som ytterligare ett tidsskikt i kyrkans historia
- 1950-talsrenoveringens påverkan på rummet med altare, bänkar, orgel och armaturer.

ORIENTERINGSPLANER

Uppmätning av J Söderberg 1956 med periodbeteckningar, A = 1100-talets sista fjärdedel, B = 1300-talets första fjärdedel, C = 1440-talet, D = 1400-talets mitt, E = 1667-1673, F = 1700-tal, yttre ändringar som ej syns på planen, G = 1800-tal, yttre ändringar som ej syns på planen, H = 1953-55. Ur Tuulse, A, Spånga kyrka, Sveriges kyrkor, band VIII häfte 2, Stockholm 1959.

Utsnitt ur Stockholms stadsbyggnadskontors baskarta 2007.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
Troligen 1100-talets mitt	Spånga kyrkas torn och långhus byggs.	Nisbeth 1998
1300-talets första hälft	Långhuset välvs och sakristian uppförs. De ursprungliga fönsteröppningarna i söder och norr sätts igen.	dito
1400-talets mitt	Vapenhuset i söder byggs, det ursprungliga koret rivs och ett större uppförs på samma plats i öster.	
1666	Den gotiska tornspiran förstörs i en brand.	Tuulse 1959
1670-talet	Gravkoret för friherre Gustaf Bonde på Hässelby byggs. Arkitekt troligen Nicodemus Tessin d ä. Tornspiran ersätts av en barockhuv.	dito
1723	Barockhuvens eldhärjas och ersätts av en huv med okänt utseende.	dito
1758–59	Predikstolen tillverkas av Stockholms-bildhuggaren Olof Gerdman.	Nisbeth 1998
1825	Fönsteröppningarna förstoras till befintlig storlek och två nya tas upp mot norr. Den nuvarande tornhuvens byggs i och med att kyrkklockorna flyttas från en klockstapel till tornet.	Tuulse 1959
1905	Yttre och inre renovering omfattande bl a grundförstärkning av tornet och vapenhuset, reparation av kyrkans och vapenhusets valv, omläggning av alla golv, kalkmålningarna i valv och på väggar knackas fram och målas i (= förvanskande övermålning), pannrum under sakristian. Arkitekt Gustaf Pettersson.	ATA
1922–23	Utvidgning av kyrkogården med ny mur.	dito
1944	Inredning och renovering av sakristian. Arkitekt Evert Milles.	dito
1953–55	Renovering omfattande bl a grundförstärkning, tillbyggnad mot norr med skrudhus, alla tak beläggs med kopparplåt, takstolarna ersätts med nya, exteriörens puts förnyas, västportalen muras igen, sakristians portal från 1300-talet återöppnas och rekonstrueras, golven i kyrkorummet och vapenhuset läggs om, kalkmålningarna befrias från 1905-års övermålning och konserveras, fönstren i långhuset igenmuras, 1800-talets orgelläktare i väster rivs, nya armaturer, nytt altare, nya bänkar, predikstolen befrias från sentida övermålning. Arkitekt Erik Lundberg.	Tuulse 1959, ATA,
1957	Ny orgel med fasad av Erik Lundberg.	Lindblom 1971

År	Händelse	Källa
1982	Minneslund anläggs.	ATA
1983	Översyn av fasaderna, omputsning och lagning, Bondeska gravkorets ursprungliga färgsättning återställs, en del sandstensdetaljer förnyas.	dito
1984	Kororgel, Robert Gustavssons orgelbyggeri AB.	dito
1998	Renovering/konservering av valv och väggar, översyn av äldre inventarier, fönstren ses över. Altarets placering ändras något och altarringen avkortas. Arkitekt Uno Söderberg, konservator Lars Göthberg.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SSM Stockholms stadsmuseums arkiv

Källström, M, *Kyrkobyggare i Spånga*, S:t Eriks
årsbok 2002, Stockholm 2002

Lindblom, A och Lundberg, E, *Spånga kyrka*,
Bromma 1971

Nisbeth, Å, *Spånga kyrka*, utan ort [1998]

Stahre, N-G, m fl, *Stockholms gatunamn*, Stock-
holm 1992

Söderström, G, m fl, *Stockholm utanför tullar-
na*. Nittiosju stadsdelar i ytterstaden, Stock-
holm 2003

Tuulse, A, *Spånga kyrka*, Sveriges kyrkor, band
VIII häfte 2, Stockholm 1959